

Piotr Szukalski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
pies@uni.lodz.pl

Depopulacja dużych miast w Polsce

Depopulacja, czyli zmniejszanie się liczby ludności zamieszkującej dany obszar, jest zjawiskiem, które choć w skali ogólnopolskiej jest raczej pieśnią przyszłości (aczkolwiek w ostatnim dziesięcioleciu odnotowywano w naszym kraju pojedyncze lata odznaczające się niewielkim spadkiem liczby mieszkańców), to w skali lokalnej i regionalnej jest faktem. Uwaga ta dotyczy nie tylko regionów „zacofanych”, za jakie uchodzą zazwyczaj słabo rozwinięte gospodarczo, słabo zurbanizowane obszary „Polski B”, lecz również dużych miast. Za takowe w naszym kraju uchodzą miasta mające przynajmniej 100 tys. mieszkańców. Miast takich w roku 1950 było 20, w 1960 26, w 1970 29, w 1980 39, w 1990 43, zaś w 2000 41. Obecnie jest ich 39. Malejąca liczba dużych miast nie powinna dziwić, patrząc na długookresową logikę urbanizacji. Mianem tym określa się proces wzrostu znaczenia ludności miejskiej, mierzony zwiększaniem się odsetka populacji zamieszkującej miasta.

Etapy urbanizacji. W społeczeństwach tradycyjnych z uwagi na niską wydajność pracy, trudności z przechowywaniem i przewożeniem żywności, zdecydowana większość ludności zamieszkuje na wsi. Społeczny podział pracy – tj. specjalizowanie się w wytwarzaniu konkretnych produktów, czemu towarzyszy wzrost wydajności produkcji (efekt skali) i jej jakości – jest słabo widoczny. Ludność miast stanowi maksymalnie 20%, w skrajnych przypadkach 30% ludności ogółem. Warunki życia w miastach są gorsze niż na wsi, zwłaszcza wyższe jest prawdopodobieństwo wybuchu epidemii. W rezultacie ludzie w miastach żyją krócej niż ludność wiejska, zaś bez stałego, acz niewielkiego dopływu ludności wiejskiej („miejskie powietrze czyni wolnym”) niemożliwe byłoby utrzymanie się liczby mieszczan. Dopiero proces modernizacji społeczeństwa umożliwia – poprzez postęp procesu podziału pracy – powstawanie większych warsztatów rzemieślniczych, manufaktur i fabryk. Dzięki zaistnieniu przejścia demograficznego pojawia się na wsi nadwyżka liczby ludności w stosunku do popytu na pracę. W efekcie wskutek masowej migracji ludności wiejskiej do miast w poszukiwaniu pracy zwiększa się liczba i odsetek ludności miejskiej. Występuje zjawisko urbanizacji, przy czym proces ten jest trójfazowy – w pierwszej fazie liczba ludności miast rośnie wolniej niż ludności wiejskiej, w drugiej – szybciej niż ludności wiejskiej, w trzeciej – liczba ludności miast nadal rośnie, zaś liczebność mieszkańców wsi maleje.

Kolejny etap to wynikający z rozwoju sektora usług wymagających wysokich kwalifikacji etap koncentracji ludności w tych ośrodkach miejskich, gdzie popyt na te usługi jest największy – tj. w wielkomiejskich metropoliach. Następuje spadek znaczenia mniejszych miast i koncentracja ludności w największych skupiskach miejskich, które przeżywają nienotowany wcześniej rozrost. Pojawia się szybko rosnąca liczba miast milionowych.

Etap suburbanizacji związany jest z rozwojem łączności i komunikacji, w efekcie czego ułatwiony jest codzienny dojazd do pracy z odległości do kilkudziesięciu kilometrów, a jednocześnie pojawiają się na masową skalę zawody wykonywane „na odległość” (e-praca) lub w zaciszu domowym. Szukając bardziej korzystnych warunków życia, zamożniejsza ludność miast – zwłaszcza tych większych – osiedla się na okalających miasta terenach. W konsekwencji po przekroczeniu punktu maksymalnego wskutek suburbanizacji – oznaczającej w praktyce odpływ ludności miejskiej na obszary podmiejskie,

tj. z punktu formalnego wiejskie – następuje faza dezurbanizacji, odznaczająca się spadkiem liczby i udziału ludności miejskiej. Pamiętać należy jednak, iż dezurbanizacji towarzyszy dalsza urbanizacja w znaczeniu socjologicznym.

W przyszłości spodziewany jest etap reurbanizacji. Wynikać ona będzie zapewne z połączenia utrzymującej się atrakcyjności wielkomiejskich aglomeracji (głównie dla ludzi młodych), obniżenia wygórowanych cen nieruchomości w centrach miast oraz ich przebudowy, zgodnie z duchem rewitalizacji (odżywiania) dążącym do zaadaptowania wielkomiejskich centrów do wymogów dnia dzisiejszego przy utrzymaniu ich tradycyjnego charakteru.

Zmiany liczby ludności dużych miast w latach 1995-2013. Patrząc na dane z ostatniego dwudziestolecia, zauważyć można bardzo, jaki w praktyce etap urbanizacji w naszym kraju miał miejsce w tym okresie. Generalnie, jedynie w 6 przypadkach występował wzrost liczby ludności (wielkości zaznaczone w tab. 1 na zielono), który dotyczył albo miast największych, najbardziej atrakcyjnych z punktu widzenia rynku pracy (Warszawa, Kraków), albo stolic regionów relatywnie młodych demograficznie, w przypadku których stolica województwa nie ma w rozsądnej odległości żadnej innej konkurencji (Białystok, Olsztyn, Rzeszów, Zielona Góra; dodać przy tym należy, iż bardzo dobra sytuacja Rzeszowa wynikała z przyłączenia do miasta dotychczasowych obszarów podmiejskich). Zdecydowana większość dużych miast wyludniała się, przy czym w badanym okresie aż 3 ośrodki utraciły miano dużego miasta (wielkości zaznaczone na żółto), zaś w przypadku 11 miast utrata potencjału ludnościowego była bardzo duża, przekraczająca 10% stanu wyjściowego (kolor czerwony), z rekordzistą Bytomiem, którego liczba ludności zmniejszyła się o ¼. Generalnie, proces zmniejszania się liczby ludności przyspieszył w ostatnich latach, aczkolwiek w przypadku Łodzi czy miast Górnego Śląska miał w badanym okresie bardzo stabilne tempo.

Miasta o największym obecnie tempie depopulacji w czasach PRL były typowymi monokulturami przemysłowymi, zaś ich gospodarka oparta o wielkie przedsiębiorstwa specjalizujące się w wydobywaniu węgla, hutnictwie, chemii przemysłowej i włókiennictwie po otwarciu się Polski na światową konkurencję upadła. W rezultacie niższe możliwości rozwoju, w połączeniu – tak jak to miało miejsce w przypadku miast Górnego Śląska i Wałbrzycha – z brakiem napływu nowych mieszkańców i migracjami powrotnymi osób, które wcześniej uzyskiwały uprzywilejowane emerytury i które decydowały się na powrót do miejscowości pochodzenia, prowadziły do szybkiego tempa depopulacji. Zaznaczyć bowiem należy, że głównym czynnikiem prowadzącym do spadku liczby ludności są migracje, przede wszystkim migracje na obszary podmiejskie, oznaka procesu suburbanizacji (tab. 2). Choć większość dużych miast miała w badanym okresie ujemny przyrost naturalny, jedynie w co szóstym jednocześnie występowało dodatnie saldo migracji wewnętrznych, zaś jedynie w przypadku dwóch ośrodków (Warszawa i Kraków) dodatnie saldo migracji zewnętrznych. W przypadku 5 miast ujemne saldo migracji zewnętrznych było większe niż ujemne saldo migracji wewnętrznych (Chorzów, Opole, Zabrze, Gdańsk, Gdynia), zaś w przypadku innych 5 współwystępowało z dodatnim saldem migracji wewnętrznych (Rzeszów, Białystok, Olsztyn, Wrocław, Zielona Góra).

Jedynie w przypadku Białegostoku, Chorzowa, Dąbrowy Górniczej, Gorzowa Wielkopolskiego, Łodzi, Rzeszowa, Szczecina i Wrocławia ważniejszym czynnikiem zachodzących zmian niż migracje wewnętrzne był przyrost naturalny, którego rola jest najbardziej wyrazista w przypadku Łodzi. W mieście tym mniej niż 1/5 spadku liczby ludności wynikała z salda migracji, podczas gdy spadek ten był wyraźnie zdominowany przez wpływ ujemnego przyrostu naturalnego.

Oczekiwać należy, iż prognozy demograficzne mówiące o dalszym spadku liczby ludności dużych miast okażą się z uwagi na dalszy ciąg procesu suburbanizacji prawdziwe, zaś jedynie kilka najbardziej prężnych ośrodków miejskich oprze się tej tendencji. W efekcie już za 4-5 lat z listy dużych miast ubędzie kolejne – Legnica, a następnie w ciągu dalszych 2-3 lat Chorzów i Kalisz.

Tabela 1

Zmiany liczby ludności dużych miast w latach 1995-2013 (stan na 31. grudnia danego roku)

Miasto	1995	2000	2005	2010	2013	Różnica 1995-2013	
						w osobach	w %
Białystok	278489	289233	291823	294155	295282	16793	6,0
Bielsko-Biała	180397	178611	176864	174755	173699	-6698	-3,7
Bydgoszcz	386056	375676	366074	364443	359428	-26628	-6,9
Bytom	226810	195807	187943	177266	173439	-53371	-23,5
Chorzów	125226	118708	114686	111843	110761	-14465	-11,6
Częstochowa	259135	253133	246890	237203	232318	-26817	-10,3
Dąbrowa Górnicza	130448	132858	130128	126079	123994	-6454	-4,9
Elbląg	128605	128305	127275	124883	122899	-5706	-4,4
Gdańsk	463019	462995	458053	460509	461531	-1488	-0,3
Gdynia	251631	253387	252791	249461	248042	-3589	-1,4
Gliwice	213392	205092	199451	187830	185450	-27942	-13,1
Gorzów Wielkopolski	124779	125767	125416	124575	124344	-435	-0,3
Grudziądz	102997	100878	99578	98869	97676	-5321	-5,2
Jastrzębie-Zdrój	103309	97537	95482	92622	91235	-12074	-11,7
Kalisz	106706	110104	108841	105567	103997	-2709	-2,5
Katowice	351521	330625	317220	311421	304362	-47159	-13,4
Kielce	213777	213469	208193	202450	199870	-13907	-6,5
Koszalin	111480	108899	107886	109302	109170	-2310	-2,1
Kraków	744987	758715	756629	757740	758992	14005	1,9
Legnica	107935	107416	105750	103417	101992	-5943	-5,5
Lublin	354552	358933	354967	349483	343598	-10954	-3,1
Łódź	823215	798418	767628	730633	711332	-111883	-13,6
Olsztyn	167898	172843	174473	175388	174675	6777	4,0
Opole	130219	130427	128268	122656	120146	-10073	-7,7
Płock	127174	128580	127461	124691	122815	-4359	-3,4
Poznań	581171	582254	567882	555614	548028	-33143	-5,7
Radom	232649	230492	227018	221658	218466	-14183	-6,1
Ruda Śląska	165873	152280	146582	143566	141521	-24352	-14,7
Rybnik	144578	143218	141580	141036	140173	-4405	-3,0
Rzeszów	160271	160779	158539	179199	183108	22837	14,2
Ślupsk	102596	100386	98695	96022	93936	-8660	-8,4
Sosnowiec	247499	234486	226034	216961	211275	-36224	-14,6
Szczecin	418156	416657	411119	410245	408172	-9984	-2,4
Tarnów	121926	120822	117560	114176	112120	-9806	-8,0
Toruń	204660	210194	208007	205129	203447	-1213	-0,6
Tychy	133760	133463	131153	129507	128799	-4961	-3,7
Wałbrzych	139219	131675	126465	120197	117926	-21293	-15,3
Warszawa	1635112	1672418	1697596	1700112	1724404	89292	5,5
Wrocław	641974	640614	635932	630691	632067	-9907	-1,5
Zabrze	201302	197111	191247	181399	178357	-22945	-11,4
Zielona Góra	116329	118103	118221	118950	118405	2076	1,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl

Czynniki zmian liczby ludności dużych miast w latach 1996-2013

Miasto	Zmiana liczby ludności w latach 1995-2013	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Saldo migracji wewnętrznych
Białystok	16793	47703	40780	6923	4942
Bielsko-Biała	-6698	29513	29223	290	-4813
Bydgoszcz	-26628	58828	64911	-6083	-17798
Bytom	-53371	30716	36783	-6067	-17780
Chorzów	-14465	19204	27455	-8251	-4135
Częstochowa	-26817	37659	48505	-10846	-11573
Dąbrowa Górnicza	-6454	19231	24434	-5203	-1179
Elbląg	-5706	20976	21260	-284	-3546
Gdańsk	-1488	76786	78766	-1980	-5827
Gdynia	-3589	40214	41204	-990	-1649
Gliwice	-27942	29901	34113	-4212	-10793
Gorzów Wielkopolski	-435	21077	18775	2302	-1579
Grudziądz	-5321	17250	18556	-1306	-3650
Jastrzębie-Zdrój	-12074	17828	11940	5888	-14835
Kalisz	-2709	17934	20328	-2394	-3479
Katowice	-47159	47378	64557	-17179	-20178
Kielce	-13907	31981	31568	413	-14583
Koszalin	-2310	16181	15968	213	-2396
Kraków	14005	118806	126590	-7784	15898
Legnica	-5943	17162	18444	-1282	-2798
Lublin	-10954	59051	56390	2661	-9850
Łódź	-111883	106186	192497	-86311	-19537
Olsztyn	6777	28258	23006	5252	5365
Opole	-10073	18079	18906	-827	-6019
Płock	-4359	22278	19695	2283	-5433
Poznań	-33143	94229	102732	-8503	-27589
Radom	-14183	40696	37933	2763	-14617
Ruda Śląska	-24352	25782	28655	-2873	-18516
Rybnik	-4405	25709	21689	4020	-6887
Rzeszów	22837	28060	21375	6685	-273
Słupsk	-8660	15502	16124	-622	-5221
Sosnowiec	-36224	32217	45093	-12876	-14882
Szczecin	-9984	62037	72868	-10831	-140
Tarnów	-9806	18845	18229	616	-9194
Toruń	-1213	34618	31741	2877	-7560
Tychy	-4961	22614	18644	3970	-9644
Wałbrzych *	-21293	7609	10492	-2883	-3875
Warszawa	89292	269923	321237	-51314	92237
Włocławek	-8249	19531	20792	-1261	-5982
Wrocław	-9907	95619	112513	-16894	10655
Zabrze	-22945	30203	31304	-1101	-14732
Zielona Góra	2076	19037	18271	766	1063

Źródło: obliczenia własne na podstawie Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl

Jednocześnie, zamiast mówić o dużych miastach, mówić będziemy o funkcjonalnych obszarach miejskich, tworzonych przez duże miasta i zurbanizowane tereny bezpośrednio je okalające. W przypadku każdego z analizowanych miast mamy bowiem do czynienia z „rozlewaniem się” miast poza jego formalne granice, zaś powstały w ten sposób gęsto zaludniony obszar, zamieszkały przez ludność ewidentnie miejską co do obyczaju, stylu życia, mentalności charakteryzuje się z jednej strony dużą, wahadłową ruchliwością ludności w cyklu dziennym i silnymi powiązaniem funkcjonalnymi, z drugiej zaś koniecznością całościowego myślenia o dostarczaniu usług publicznych mieszkańcom formalnie różnych, podstawowych jednostek administracyjnych.

Aby wiedzieć więcej:

Szukalski P., *Sytuacja demograficzna Łodzi*, Wyd. Biblioteka, Łódź 2012, 46 s.,
<http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3445>
Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014 – 2020), Senat RP, Warszawa 2013,
http://senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/public/k8/agenda/seminaria/2013/130301/zarzadzanie_rozw_mias.pdf